

Henrik Tuma in prva svetovna vojna

BRANKO MARUŠIČ

Dr. Henrik Tuma (1858–1935), odvetnik v Gorici in ideolog slovenskih socialnih demokratov, se je v desetletjih pred prvo svetovno vojno zavzeto posvečal tudi problematiki slovenskega narodnostnega vprašanja, zlasti njegove prostorske oz. ozemeljske razsežnosti. Še najbolj obširno je o tem pisal v delu *Jugoslovanska ideja in Slovenci*, izdanem v samozaložbi v Gorici leta 1908, kjer v zaključku ugotavlja, da avstrijska monarhija Slovincem pripravlja »narodno smrt«, da pa bi enako smrt Slovincem zagotovo in še hitreje pripravila Italija. Ta bojazen pred »dvojno grožnjo« nam pomaga razumeti Tumovo vztrajanje pri jugoslovanski ideji, ki pa bi se ne mogla uresničiti brez posredovanja vojne.

To domnevo potrjuje tudi Tumov članek *Vojna*, ki je bil v drugi polovici leta 1914 objavljen v goriški socialistični reviji *Naši zapiski*. V članku Tuma med drugim ugotavlja: »Le eno za nas velja: velika svetovna vojna po prirodnem razvoju človeštva ne more predstavljati rušilne sile, ki cepi človeštvo na male dele, marveč nam je vojna velika prirodna sila, katera je skupila [združila] in izvišala socialne elemente. Kakor je socijologično prva vojna ustvarila državo in bila ta predpogoj človeški organizaciji in kulturi, tako so tekom tisočletij vse vojne združevale socialne sile človeštva vedno višje, tako mora tudi ta vojna ustvariti večje in močnejše državne skupine. Preko volje in smotrov faktorjev, ki so vojno povzročili, vojna ostane socijologičen pojav med človeštvom in notranja sila socialnega gibanja človeštva sama stremela bo po novi vojni k novim višjim ciljem«. Svoj pogled na vojno je Tuma podrobneje opredelil v pismu, ki ga je 23. septembra 1914 poslal Ivanu Regentu, socialističnemu aktivistu iz Trsta. V pismu Tuma soglaša s sodbo Karla Kautskega, tedanjega idejnega vodje nemške socialdemokracije, da socialistična stranka ne more nasprotovati vojni: »/ .../ ker se gre za odločilne premembe v sestavi evropskih držav... Radi tega tudi naši mali slovenski stranki ne gre izrekati sploh kako sodbo o sedanjih dogodkih, ki so tako ogromni, in tudi veličastni v človeški zgodovini, da se odtezajo človeškemu razumu.« (H. Tuma, *Pisma*, str. 293–294)

Dvournostno stališče ob izbruhu vojne

O Tumovem, cenzuriranem sestavku *Vojna* se je v zgodovino pisju pojavila nekakšna dvojna interpretacija. Po sodbi Dušana Kermavnerja, v uredniških opombah k prvi izdaji Tumovih spominov

(1937), naj bi sodil v vrsto »tveganih člankov«, ki so bili pisani pod vplivom vojne cenzure, saj prinašajo dvournosti in dopuščajo različne razlage. Povsem očitno pa je, da Tumova stališča o vojni niso bila v skladu s tezo o protivojnem stališču slovenskih socialistov; ta se je v slovenskem zgodovino pisju pojavila po drugi svetovni vojni, pripisujemo jo pa zlasti zgodovinarju Francetu Klopčiču.

Omenjeni Tumov članek izpostavlja možnosti, ki naj bi jih ustvaril konec vojne, zato je pravzaprav programske narave in se zaključuje: »Zato tudi v porazu srbske narodne države ne vidimo nikakega poraza jugoslovanske ideje. Za nas je ista mogoča le v okvirju močne donavsko-balkanske Avstrije.« Poudarjanje takšne skupnosti, ki jo je Tuma začrtal že leta 1908, je tako rekoč temeljni politični, gospodarski in kulturni program, s katerim je Tuma skozi domala ves vojni čas zagovarjal nadaljnji obstoj Avstro-Ogrske, računajoč na njeno zmago. Zagovarjal je mir na podlagi sporazuma med bojujočimi se stranmi in istočasno gradil svoj odnos ne le do slovenskih meščanskih strank, marveč tudi do opozicije znotraj Jugoslovanske socialdemokratske stranke (narodni »mladini«, ki so se zoperstavili internacionalnim »starinom«), ki ji je pripadal in jo tudi idejno usmerjal. Na Tumov program, kako po končani vojni preurediti avstro-ogrsko državo, je ključno vplivalo vprašanje Trsta, ki je imelo zaradi aspiracij Italije mednarodni značaj. Vprašanje bodočnosti primorskih dežel (Goriško-Gradiščanske, Istre in Trsta) je imelo temeljno vlogo v Tumovi politični misli in je bilo trdno povezano z njegovim stališčem v prid ohranitvi celovitosti avstrijskega gospodarskega in državnega prostora, v katerem naj bi Trst igral pomembno vlogo.

Kasneje je Tuma spreminjal svoj odnos do vojne, predvsem zaradi njene dolgotrajnosti in uničujočih posledic. Pri tem pa ni menjal, kot že povedano, svoje sodbe o nujnosti zaključenih gospodarskih prostorov in političnih skupnosti, ki naj bi se po Evropi in svetu uredile po končani vojni. Profesorju Franu Zwitterju je prav ta stalnica v Tumovi misli služila za izhodišče pri evidentiranju njegovih avstromarksističnih pogledov; prepričan je bil, da je bil Tuma avstromarksist, se pravi socialni demokrat, ki je verjel v obstoj habsburške monarhije, preurejene na miren način in v duhu socializma.

Po italijanskem vstopu v vojno

Pri uveljavljanju svojih stališč pa je Tuma še pred vstopom Italije v vojno naletel na drugačna stališča glede vojne in reševanja nacionalnega vprašanja, ki so ga italijanski socialisti na Primorskem

19

zagovarjali na primeru Trsta. Na sestanku slovenskih in italijanskih socialistov v Primorju, ki je bil aprila 1915 sklican na pobudo voditelja italijanskih tržaških socialistov Valentina Pittonija, je socialna demokracija obsodila vojno, z njo pa tudi nacionalizem, ki jo je začel in vodil. Izrekli so se proti zahtevam antante in centralnih sil in zahtevali: »/ .../ da se Trst z okolišnjim ozemljem izreče za samostojno svobodno samoupravno mesto. Trstu je pridružiti toliko ozemlja, da bo mesto imelo dovolj prostora za poln gospodarski razvoj in da se ustanovi med obema narodoma, italijanskim in slovenskim, pariteta. Tržaško ozemlje naj obsega miljski polotok, ozadje Trsta do Krasa in bližnji Kras s Tržičem, tako da bi na zapadu segalo do Soče.« (Iz *mojega življenja*, str. 347, 351)

Podatek o sestanku aprila 1915 je ohranjen le v Tumovih spominih in iz njega seveda ni mogoče natančno ugotoviti, za kakšno obliko državnopravnega statusa Trsta so se na sestanku dogovorili. Da je šlo vendar za avstro-ogrske državni okvir, bi pomislili iz Tumovega pisma Pittoniju 11. avgusta 1916, kjer piše, da bi Trst v primeru zmage centralnih sil postal svetovni trgovski emporij, ki bi zastajal le za Hamburgom in Carigradom. Vsekakor je bil problem Trsta povezan s Tumovimi pričakovanji, kdo bo v vojni zmagal. Problem Trsta je vse do konca vojne ostal pomemben vidik Tumovih javnih posegov v politična dogajanja na Slovenskem.

Z obsodbo vojne je Tuma tako nastopil tudi na zboru izvršnega odbora in zaupnikov JSDS v Trstu na božič, 25. decembra 1916.

Stockholmska spomenica zagotovo predstavlja prvi daljši dokument kakega slovenskega avtorja, ki v takšnem obsegu posega v svetovne politične razmere.

Tuma je v spomenici poleg podrobne razlage položaja Slovencev namreč podal predloge za reševanje temeljnih družbenih problemov v številnih predelih sveta.

Na podlagi sklepov zbora je kot povzetek in razlago sprejetih resolucij napisal proglas, v katerem je obsodil vojno in nastale razmere. Besedilo je bilo močno cenzurirano, vendar je cenzura dopustila take sodbe kot: »Koncentracija strank na Slovenskem bode z ozirom na naše zaostale splošne razmere služila le klerikalni stranki, ki si bode tudi ob tej priliki kovala kapital zase ... Jugoslov. socialistična stranka odklanja vsako stiko v katerikoli momentu in v katerikoli obliki z meščanskimi strankami ...« (Zapuščina dr. Henrika Tume, Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica). Besede nam pričajo o Tumovem nasprotovanju sodelovanju z meščanskimi strankami, pri čimer je vztrajal vse do konca vojne.

Stockholmska spomenica:

Tumov poseg v mednarodno areno

Tumovo delovanje v letu 1917 je bilo usmerjeno v priprave na udeležbo JSDS na stockholmski konferenci, srečanju predstavnikov socialističnih strank iz centralnih sil in držav antante, ki so se zavemale za sklenitev miru. Tuma je v pripravi na konferenco napisal obširno, 75 strani dolgo spomenico z naslovom *Erklärung der Delegation der suedslavischen sozialdemokratischen Partei in den Verhandlungen zu dem Friedenskongresse in Stockholm/Izjava delegacije jugoslovanske socialdemokratske stranke za razprave na mirovnem kongresu v Stockholmu*. Stranka je torej Tumovo spomenico pripravila kot prispevek h gradivu, ki naj bi ga obravnaval mirovni kongres. V celoti je bila skupaj s komentarji objavljena v nemškem izvirniku in slovenskem prevodu leta 2011, in sicer pri založbi ZRC SAZU pod naslovom *Stockholmska spomenica Henrika Tume*. Spomenica, ki si je kot izhodišča zastavila prevsem načela, sprejeta na zimmerwaldskem sestanku evropskih socialistov septembra 1915, je nastajala na Dunaju in Trstu, datirana pa je s 1. julijem 1917. Tuma jo je izročil vodstvu Avstrijske socialdemokratske stranke, ker pa se je stockholmska konferenca odvila v okrnjeni obliki, brez predstavnikov večine socialističnih strank iz antantnih držav in Avstro-Ogrske (svojih delegatov nanjo nazadnje ni poslala niti JSDS), je spomenica ostala brez pravega odmeva.

Stockholmska spomenica zagotovo predstavlja nov vidik v razvoju Tumovih pogledov – in pogledov celotne JSDS – ter je prvi daljši dokument kakega slovenskega avtorja, ki v takšnem obsegu posega v svetovne politične razmere. Tuma je v spomenici poleg podrobne razlage položaja Slovencev namreč podal predloge za reševanje temeljnih družbenih problemov v številnih predelih sveta (večinoma se je sicer osredotočil na Evropo in Malo Azijo, deloma pa tudi na Bližnji Vzhod, Afriko in Daljni Vzhod). Prvi del spomenice poudarja, da JSDS odločno stoji na stališču razrednega boja in skupne avstrijske organizacije. Obsoja vsako vojno, usmerjeno v večanje nacionalne, gospodarske ali politične moči, ter priznava le boj za svobodo in samoodločbo proletariata, ki ga ta izvaja z vso odločnostjo in z vsemi sredstvi, brez ozira na vero, narodnost in druge ideologije. S tega stališča presoja vojno in ozemeljska vprašanja, ki jih je porodila. V spomenici vztraja, da Jugoslovanska socialdemokratska stranka sprejema geslo ruske revolucionarne delavske stranke »mir brez aneksij in kontribucij – samoodločba narodov«; v prvem delu tega gesla vidi Tuma edino garancijo miru brez odlaganja in brez dolgotrajnih pogajanj, v drugem delu pa garancijo za trajni mir na podlagi političnega programa Socialistične internacionale. Vojna in nasilje med modernimi državami, nadaljuje Tuma v svoji spomenici, ni več sredstvo za reševanje mednarodnih problemov: »Jugoslovanska [socialdemokratska] stranka s tem nikakor še neče obiti vprašanja po vzrokih vojne in krivde. Ako se pribije geslo brez aneksij in kontribucij, postane rešitev vprašanja po vzrokih in krivdi važno za drugi del mirovne formule: samoodločba narodov. Preiskava vzrokov vojne in krivde naj ravno pokaže, da je vojna nujna posledica organizacij razrednih držav in

da morajo odgovarjati za krivdo vojne oni predstavitelji teh organizacij, kateri so v zavesti narodnega gospodstva in v svrhu njega vzdrževanja vojno hotele, pripravljale in izvedle. Vzroki se morejo odpraviti ter krivde osvetiti le s premaganjem razrednih držav, z obnovitvijo v države kulture in blaginje potem samoodločbe narodov ter z odstranitvijo onih slojev v posameznih narodih, kateri smatrajo vodstvo države in narodov kot njih prirojeno predpravičo.« (Stockholmska spomenica, str. 75)

Zavzemanje za podonavsko zvezo narodov

Ko je sredi leta 1917 pričel izhajati socialistično glasilo *Naprej*, je Tuma postal njegov vnet sodelavec in z objavo programskih član- kov skušal vplivati na usmeritev JSDS. Čeprav se je tedaj v stranki že zelo okrepila skupina opozicijskih mladinov, je v *Napreju* vse do pomladi leta 1918 prevladal duh internacionalnih starinov s Tumo na čelu. Tuma je v svojih tekstih razvijal misli iz *Stockholm- ske spomenice*, obenem pa jih dopolnjeval s konkretnjšimi pogle- di na avstrijske razmere; tako je nasprotoval razpadu habsburške monarhije, samoodločbo narodov pa je videl le v okviru enotnega gospodarskega in prometnega prostora, in ne take ozemeljske ce- lote, ki bi bila ukrojena le na podlagi narodnosti ali jezika. Njegovo vztrajanje pri ohranitvi habsburške monarhije je okrepila zlasti zmagovita ofenziva centralnih sil pri Kobaridu koncem oktobra 1917. Takrat je tudi presodil, da je za konec vojne potreben spo- razumen mir, saj bi zmaga antante vodila v italijansko osvojitvev jadranskega in balkanskega prostora. Zagovarjal je torej mir brez zmagovalcev in poražencev.

Konec leta 1917, na božični dan, je nastopil na desetem zboru JSDS. Pod vplivom uspeha oktobrske revolucije je dogodek ocenil kot dejanje, ki bo zaznamovalo prihodnost. Glede domačih raz- mer pa je znova poudaril upravno-politično povezovanje na osno- vi gospodarskih enot na podlagi argumenta, da povsod mrgoli interesov posameznih nacionalizmov, ki jim je kot edino rešitev treba zoperstaviti »adrijansko-donavsko-sudetsko-karpatsko dr- žavno enoto«, ki bi združila samoupravne enote Čehov, Poljakov, Romunov, Slovakov, Nemcev, Madžarov in Jugoslovanov in tako preprečila vpliv in širjenje nemškega, madžarskega in ruskega im- perializma. Obenem je ponovno predlagal ustanovitev avstrijske socialistične internacionale, ki bi delovala kot protiutež naciona- lističnim tendencam in povezovanju socialistov z meščanskimi strankami.

V tem času je Tuma zaradi razvoja dogodkov radikaliziral svo- je mnenje o avstrijski nemški socialdemokraciji, ki se je vse bolj odmikala od Tumovih zamisli o preureditvi monarhije po končani vojni ter se približevala stališčem, ki so jih zastopala nacionalna gibanja posameznih avstro-ogrskih narodov. Že v Stockholmski spomenici, pa tudi v glasilu JSDS *Naprej*, je večkrat opozarjal na morebitni razpad Avstrije in na posledični razmah italijanskega imperializma, ki bi segel po Trstu in ostalih primorskih krajih. Pri tem se je znova in znova vračal k Majniški deklaraciji, vendar je tudi dodajal, da se osamosvojitve Jugoslovanov lahko izvrši le s

principom samoodločbe narodov in s pomočjo združenega medna- rodnega proletariata, ne pa prek nacionalizma, saj je v tem primeru vojna tista, ki rešuje, kateri narod ima pravico živeti in kateri ne. Februarja 1918 je v dunajskem socialdemokratskem mesečniku *Der Kampf* izšel Tumov članek o jugoslovanskem vprašanju. V njem je za nemške bralce ponovil opozorila o možnem padcu Av- strije, ki bi omogočil italijanske imperialistične nakane ob Jadranu in na Balkanu. Omenil je razcep v avstrijskem socialističnem giba- nju in ponovil, da bi bilo potrebno ustanoviti avstrijsko socialistič- no internacionalo. Menil je, da če te ne bi bilo mogoče ustanoviti, bi se ponovil stockholmski polom, ustvarjeni pa bi bili pogoji za nadaljnji razvoj kapitalističnega sistema in nove vojne svetovnih razsežnosti.

Dršenje v politično osamo

V začetku leta 1918 je Tuma sodeloval na sestanku levega krila av- strijske socialne demokracije na Dunaju. Prisostvoval je kot gost, saj ni imel pooblastila izvršnega odbora JSDS. Na dunajskem se- stanku je nastala resolucija, t. i. »nacionalni program levece«, ka- tere glavni namen je bil pripraviti nemško socialno demokracijo na morebitni razpad Avstro-Ogrske in združitev avstrijskih Nem- cev z Nemčijo na podlagi samoodločbe narodov. Taka združitev pa bi spremenila Tumov načrt zaključenih gospodarskih območij in ne bi služila nacionalnim in gospodarskim interesom južnih Slo- vanov. Po Tumovem mnenju se Avstrija ne bi smela povezovati z Nemčijo. Očitno je torej, da je Tuma izgubil vero tudi v radikalnejše krilo avstrijskih nemških socialistov. Na sestanku je poudarjal, da se JSDS zavzema za združitev Srbov, Slovencev in Hrvatov in da bo le takšna združitev prinesla ozemeljsko tvorbo, sposobno živ- ljenja; edina pot za dosego tega cilja pa naj bi bila demokratizacija. Zato je poudarjal, da naj pravica do samoodločbe velja za vse na- rode enako.

Istočasno so Tumi podporo odtegovali tudi bolj nacionalno nastro-jeni pripadniki JSDS, predvsem mladina. Tako bi ostal skoraj osa-mljen, če ne ni bil imel nekaj podpore pri mladih tržaških socia- listih, zlasti pri Ivanu Regentu. Zaostrovanje odnosa z mladimi, ostre polemike s predstavniki liberalnega in klerikalnega tabora glede vprašanja Majniške deklaracije, njegova vera v zmago Av- stro-Ogrske oziroma centralnih sil in nazadnje tudi dilema glede vstopa socialistov v narodne svete – vsa ta vprašanja so Tumo po- tiskala v osamo. Kljub temu se ni vdal in je svoja stališča dejavno zagovarjal do konca vojne, predvsem kot publicist.

Problem Trsta: Tumova osrednja skrb ob koncu vojne

Tuma je načenjal polemike tudi glede problema Trsta. Na nacional- no politiko slovenske socialne demokracije je namreč močno vpli- valo vprašanje državne pripadnosti ozemlja, ki ga je tajni london- ski pakt iz aprila 1915 prisodil Italiji. Junija 1918 se je tako spustil v polemiko z italijanskimi socialisti v Trstu in ob tem poudarjal, da je usoda Trsta tako tesno povezana z usodo Jugoslavije, da obeh ni mogoče ločiti. Pri tem pa je zaključil v skladu s stališči, ki jih je

zagovarjal ves čas med vojno: »Nacionalistična rešitev narodnega vprašanja ni nikjer tako nemogoča, kakor ravno v Primorju, kjer sta oba naroda, slovenski in italijanski, prepletena drug z drugim.« Nov polemični val je vzbudila objava Tumovega članka *Triest* v dunajskem mesečniku *Der Kampf* oktobra 1918. Nanj se je v prvi številki tržaške »svobodne socialistične revije« *La Lega delle Nazioni* (1918) odzval njen urednik dr. Edmondo Puecher, ki ga je zbudila zlasti Tumova trditev, da je Trst glede na prebivalstvo sicer italijansko mesto, ki pa pripada alpsko-podonavsko-karpatskemu območju oziroma jugoslovanski državni skupnosti kot svobodno mesto. Tuma je Puecherju odgovoril v tretji številki omenjene tržaške revije. Odgovor je bil cenzuriran na treh mestih, zato tudi ni bil objavljen tale zanimivi pasus: »Prevzemite Američani in Angleži industrijsko, finančno in trgovsko organizacijo tega emporija, internacionalizirajte Trst, med dvema državama, ki si stojita nasproti, Italijo in Jugoslavijo, in dajte mestu statut s polno demokracijo in svobodo, da bo mogel vsak tržaški državljani razvijati vse svoje gospodarske in kulturne moči za dobro svoje republike.«

Tuma se je torej ob skorajšnjem koncu vojne očitno obračal na antantne sile. Ko pa jih je v Trst nekoliko kasneje klical *Comitato di salute pubblica* (Odbor za javno blaginjo, v katerem so sodelovali tudi tržaški socialisti obeh narodov in slovenski narodnjaki političnega društva *Edinost*), da umirijo nemirno množico v Trstu, se je Tuma zoperstavil njegovemu pozivu. Upal je namreč, da bo revolucionarni poseg tržaškega delavstva omogočil nastanek tržaške socialistične republike. Takoj zatem je obžaloval, da so italijanski socialisti zamudili »priložnost, da bi rešili eno internacionalnih

vprašanj in opravili svetovno pomembno dejanje ne le za socialistično internacionalo, ampak bil bi ta čin morda odločilni korak za sestavo bodoče federacije nacionalnih držav na ozemlju razpadle Avstrije. Neodvisni Trst bi bil tako rekoč mejni kamen v razvoju evropskih držav.« (pismo Ivanu Regentu 6. novembra 1918; *Pisma*, str. 400-401) S koncem vojne se je tako dokončno zlomil tudi slovenski avstromarksizem, čigar najvplivnejši zagovornik je bil prav dr. Henrik Tuma.

***

Pripomba za konec: Zwitterjeva analiza Tumovega ponašanja, pa tudi osebnosti, zlasti v letih prve svetovne vojne, kaže na možnost polemike v socialistični Jugoslaviji, kljub mnogim površnim sodbam, ki jih slišimo danes, češ da so sodbe zgodovinarjev v veliki meri krojili Kardeljevi napotki ali navodila in smernice Borisa Zihlerla, na primer tista iz leta 1951. Res sicer, da se je prof. Zwitter v svoji kritiki Tume v marsičem pridružil sodbi, ki jo je podal Kardelj v svojem *Razvoju slovenskega narodnega vprašanja*, a je vendar ohranil avtonomno stališče, predvsem v odnosu od slovenskega marksističnega zgodovinarja, ki je želelo ustvariti mit Tume kot komunista in revolucionarja. Tuma se je resda večkrat razglašal za komunista, a na svojstven – Tumov način : »Ostal sem komunist, kakor sem vstopil l. 1908 v stranko skrajno levega krila in od kongresa v Livornu [1921, ustanovitev KPI] ne pripadam več aktivni strani in ne maram več po nobeni ceni nazaj. Imam tudi trdno vero v končno zmago proletarijata« (*Pisma*, str. 87).\\

PODRUŽNICA

solidarnost. samooskrba. bivanje v harmoniji z naravo.

Podružnica je goriška iniciativa, ki želi preko predavanj in delavnic informirati skupnost o samooskrbi in pomenu lokalno pridelane hrane. Redno skrbimo tudi za dogodke, na katerih se izmenjujejo pridelki, sadike in semena.

facebook: **Podružnica**
mail: **podruznica.co@gmail.com**

Ilustracija: **SARA KOVAČIČ**